

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Данильян Олег Геннадійович

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: odana@i.ua
ORCID: 0000-0001-5308-4664

Буліч Наталія Миколаївна

завідувач відділом наукової бібліотеки,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: bylich@ukr.net

***Анотація.** Розглядається правове виховання як складна система, а також особливості правового виховання в транзитивному суспільстві. Обґрунтовуються основні завдання та напрямки оптимізації правового виховання в сучасній Україні. Робиться висновок, що у сфері правового виховання найбільш актуальними є наступні завдання: створення обґрунтованої державної правової політики, створення багатоступеневої системи правового виховання і освіти, підвищення загальної моральності громадян, популяризація правових знань та ін.*

***Ключові слова:** правове виховання, правова соціалізація, правове навчання, правова культура, правова свідомість, моральність.*

Актуальність проблеми. Визначені в Конституції України завдання щодо створення демократичної, соціальної, правової держави не можуть бути вирішені без правового виховання, за допомогою якого формується необхідний рівень правосвідомості та правової культури громадян та суспільства в цілому. Адже відомо, що саме правосвідомість і правова культура є найважливішими чинниками, які сприяють становленню правової системи держави і демократичних засад суспільства, впливають на

регулювання всього спектра соціальних відносин у ньому, підтримують і закріплюють його цілісність, стабільний правопорядок.

В той же час, формування правосвідомості та правової культури в транзитивному суспільстві, у тому числі і в українському, є складним та суперечливим завданням. З одного боку, як вже наголошувалося, створення демократичної, правової держави передбачає достатньо високий рівень правосвідомості і правової культури населення, працівників державних органів; з другого боку, в трансформаційних умовах дезорганізація управління та розповсюдження правового нігілізму, зростання корупції і злочинності самим негативним чином впливають на правосвідомість і правову культуру. У зв'язку з цим, проблема правового виховання, формування правосвідомості і правової культури в умовах транзитивного суспільства істотно актуалізуються, вимагає вживання кардинальних заходів, від успішної реалізації яких багато в чому залежить успіх державного будівництва в Україні.

Аналіз основних джерел і публікацій. Останнім часом різноманітні аспекти правового виховання і формування правосвідомості і правової культури знаходяться в центрі уваги багатьох дослідників. Проблемам правового виховання і освіти студентів, учнівської молоді та громадян демократичного суспільства в цілому присвячені праці таких правознавців як Ю. Битяк, В. Головченко, І. Ю. Калиновський, Н. Коваленко, Д. Колесніченко, М. Козюбра, А. Кутиркин, З. Легуша, Л. Макаренко, Л. Марченко, М. Матузов, О. Менюк, В. Оксамитний, І. Осика, Р. Подберезькій, О. Пометун, В. Сальников, О. Семітко, А. Скуратівський, В. Стреляєва, Є. Татарінцев, В. Тацій, Ю. Тодико, В. Черней, І. Яковюк та ін. В той же час, як показує аналіз юридичної літератури, не дивлячись на активізацію досліджень у сфері правового виховання, обґрунтування завдань і напрямків оптимізації правового виховання в сучасній Україні, специфіка формування правосвідомості і правової культури в транзитивний період залишаються поки недостатньо розробленими.

Формулювання цілей. Для того, щоб діяльність по правовому вихованню була ефективною, необхідне цілеспрямоване, всебічне дослідження теоретичних і практичних проблем в даній сфері, що припускає обґрунтування нових підходів до організації правового виховання, розробку загальної концепції механізму правового виховання, визначення основних завдань і напрямків оптимізації правового виховання в сучасних умовах.

Аналіз проблеми. Перейдемо безпосередньо до розгляду проблеми правового виховання, формування правової культури в умовах транзитивного суспільства. Відомо, що правове виховання – це цілеспрямована діяльність по трансляції (передачі) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів і механізмів розв'язання конфліктів в суспільстві від одного покоління до іншого [1, с. 92].

Правове виховання має на меті розвиток правової свідомості людини і правової культури суспільства в цілому. Поняття правове виховання – багатозначне. Його можна розглядати як в широкому, як і вузькому значенні. У широкому значенні це поняття означає не власне правове виховання, а правову соціалізацію людини, коли вона «виховується» навколишнім середовищем в цілому, всією юридичною практикою і поведінкою людей, посадовців – представників державного апарату в правовій сфері. В даному випадку соціалізація є об'єктивно-спонтанним процесом трансформації індивідуальної свідомості у відповідному соціокультурному контексті, а до її найважливіших функцій відносять: відтворення суб'єкта соціально-історичного процесу, забезпечення спадкоємності в розвитку культури і цивілізації, підтримка безконфліктного стану суспільства за допомогою адаптації суб'єкта до соціального середовища [3, с. 964].

Розуміння правової соціалізації як об'єктивно-спонтанного процесу дозволяє зрозуміти, чому сама постановка питання про підвищення рівня правосвідомості і правової культури в конкретні терміни не зовсім коректна. Дійсно, розвиток правової культури (який, до речі, може мати як прогресивний, регресивний, так і катастрофічний характер) – це природний

процес, який визначається сукупністю об'єктивних чинників, які не залежать безпосередньо від інтересів, планів і намірів соціальних суб'єктів.

До об'єктивних чинників, які істотно впливають на правове виховання і рівень правової свідомості та правової культури, на нашу думку, відносяться: цивілізаційний і культурний рівень розвитку конкретного суспільства, його політико-правова система; укоріненість серед населення правових, етичних і релігійних норм; існуючі в суспільстві правовідносини, правові традиції; правовий менталітет населення і так далі. Тому процес правового виховання, формування правової культури не можна бути прискореним президентським указом або припинитися рішенням парламентської більшості. Коли йдеться про правове виховання та формування правової культури, очевидно, повинно йтися про створення умов, що дозволяють виявлятися об'єктивним чинникам, які у результаті визначають правову культуру суспільства і забезпечують ефективність правових заходів.

В той же час, об'єктивність процесу формування правової культури в суспільстві не означає усунення суб'єктивного, людського чинника з цього процесу. У транзитивних умовах, коли суспільству необхідно в багатьох сферах соціальної дійсності (політичної, правової, економічної та ін.) пройти в своєму розвитку за декілька десятиліть шлях, на який західноєвропейські країни витратили не менше двох сторіч, формування необхідного рівня правової культури – не може бути автоматичним або стихійним процесом. Це процес, що вимагає управлінської дії, створення в суспільстві ефективних соціальних інститутів по правовому вихованню, визначення основних напрямів по оптимізації діяльності цих інститутів.

До основних інститутів, які в тій чи іншій мірі виконують функцію формування правової культури в перехідному суспільстві, можна віднести: державу, інститути культури і соціалізації, політичні партії і суспільні рухи, інститути правопорядку і соціального контролю, прав людини, правового виховання, розв'язання правових конфліктів тощо. Саме ці інститути

безпосередньо займаються власне правовим вихованням (вихованням у вузькому значенні), під яким розуміється цілеспрямований процес засвоєння людиною певної системи правових знань, норм та цінностей, що дозволяють їй функціонувати як повноправному члену суспільства.

У сфері правового виховання для України в даний час актуальними є наступні завдання: створення обґрунтованої державної правової політики, а на її основі концепції правового виховання населення, створення багатоступневої системи правового виховання і освіти в країні, підвищення загальної моральності громадян, популяризація правових знань (зокрема через засоби масової інформації), пробудження інтересу у населення до правових знань, підвищення їх доступності, застосування методів реклами і «public relations», розвиток сімейного правового виховання тощо [4, с. 382].

Розглянемо деякі з вказаних завдань правового виховання детальніше.

Не викликає сумнівів, що формування високого рівня правосвідомості і правової культури неможливе без науково обґрунтованої державної правової політики, яка, на жаль, в Україні поки відсутня. Тому, для підняття рівня правової культури громадян України, перш за все, необхідна чітка державна правова політика, у тому числі і у сфері правового виховання, системний, науковий підхід до проведення правових заходів, скоординованість всіх зусиль державних органів в цьому процесі.

На основі збалансованої державної правової політики в українському суспільстві повинна бути створена атмосфера поваги до Конституції України, її правової системи в цілому, засудження порушень норм права, розгорнена активна боротьба за затвердження принципу соціальної справедливості і відродження етичних норм. Причому держава повинна не тільки мати в своєму розпорядженні ефективні засоби підтримки правопорядку в суспільстві, але і саме своїми діями демонструвати позитивний приклад високої правової культури, дотримання законів, прав і свобод громадян. Зрозуміло, що в суспільстві, в якому державні урядовці всіх рівнів грубо зневажають закони, неможливо виховати скільки-небудь позитивне

відношення до права серед населення. Це пов'язано з тим, що по вчинках державного службовця судять не тільки про нього, але і про правову систему, та про державу у цілому. Сьогодні, на жаль, стали буденними випадки, коли посадовці, працівники правоохоронних органів одержують хабарі, зловживають своїм службовим положенням та ін. Про це свідчать достатньо красномовні дані Прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ, СБУ про кількість посадових злочинів, які зроблені в країні за останні роки.

Така ситуація в нашій країні не сприяє забезпеченню законності, правопорядку в державі, а отже, і підвищенню рівня правової культури в суспільстві. Навпаки, безвідповідальність в цій сфері ще більше підсилює корумпованість державного апарату, що відбивається на якості його роботи, у тому числі і роботи таких важливих державних органів як суди та міліція. Звідси можна зробити висновок, що боротьба проти корупції повинна реально стати пріоритетним напрямком діяльності державних та суспільних структур. Без вирішення цього питання про ефективність будь-яких правових заходів, що проводяться державою, говорити не доводиться.

Організація ефективної системи правового виховання в українському суспільстві неможлива і без вдосконалення всієї правової системи, оновлення чинного законодавства, підвищення правосвідомості та правової культури посадовців, юристів, всього суспільства. Завершення правової реформи в Україні покликане підсилити механізми підтримки правопорядку в країні на основі принципів самоврядування і народовладдя, а також верховенства права у всіх сферах життя суспільства. Але одне лише впорядкування і вдосконалення правової системи навряд чи переросте в правову культуру або стабільну правосвідомість громадян, адже сама по собі правова система не гарантує реалізацію законів в суспільному житті. Внаслідок цього необхідно не тільки удосконалювати законодавство, але і відроджувати моральність населення України, на основі якої будуватиметься правова культура нашого суспільства [2, с. 8].

Важливим напрямом оптимізації правового виховання в сучасній Україні є створення багатоступеневої системи правової освіти, яка повинна забезпечити безперервність правовиховних дій на населення. Відомо, що правова освіта в демократичному суспільстві повинна здійснюватися на всіх етапах життя особи: у сім'ї, в дошкільних закладах, в загальноосвітніх середніх школах, професійно-технічних навчальних закладах, у вищих навчальних закладах, в установах післядипломної освіти, в державних установах, підприємствах, фірмах різних форм власності, суспільних організаціях, а також самостійно. Тільки така багатоступенева система правової освіти може забезпечити ефективність та формування необхідного рівня правосвідомості і правової культури. Кожний з таких етапів правової освіти повинен відповідати рівню розвитку людини і сприяти не тільки засвоєнню правових знань, але і формуванню чітких та сталих переконань щодо необхідності правомірної поведінки.

Одним із найважливіших каналів правового виховання і правової освіти населення є засоби масової інформації. Роль засобів масової інформації у формуванні правової свідомості, правової культури, поваги до права і правомірної поведінки особистості закономірно зростає в процесі трансформації суспільства від тоталітаризму до демократичного суспільства. Це пов'язано з тим, що правова культура є особливою формою духовно-практичної діяльності, яка забезпечує закріплення і реалізацію корінних суспільних інтересів за допомогою формування правових стереотипів, поглядів, цінностей, а також в участі громадян в правозастосовчій діяльності та функціонуванні системи державно-правових інститутів. Очевидно, що роль засобів масової інформації демократичного суспільства у формуванні правових цінностей і стереотипів, ледве не більш значуща, ніж роль правоохоронної системи.

Одним із важливих напрямів підвищення ефективності правового виховання в сучасній Україні є пропаганда законослухняної поведінки, а також пробудження інтересу у громадян країни до правових знань. Для

досягнення цієї мети держава та суспільні організації повинні активно використовувати методи правової агітації, реклами і «public relations». За допомогою даних методів необхідно переламати несприятливу тенденцію, яка склалася сьогодні в нашому суспільстві, коли у багатьох людей немає бажання, стимулів, прагнення оволодіти правовими знаннями та досягти належного рівня правової культури. Такі люди в повсякденному житті постійно порушують правові норми, виправдовуючи свою поведінку тим, що «так поступають всі!». Для викорінювання даної провини необхідна цілеспрямована діяльність, як державних органів, так і всієї громадськості. Дуже важливо, щоб залучення до відповідальності або моральне засудження було необоротним і не залежало від посади, соціального положення та інших «ознак» правопорушника. Тільки тоді такі заходи зможуть дати позитивний результат.

В процесі організації правовиховної роботи в Україні важливо також повною мірою використовувати весь позитивний досвід, який був накопичений в нашій країні в минулі десятиліття. Причому використовувати цей досвід необхідно творчо, оскільки деякі питання правового виховання і освіти необхідно вирішувати на концептуально новій основі, виходячи із завдань нинішнього етапу розвитку України як суверенної держави, прагнучої стати демократичною та правовою. При цьому необхідно пам'ятати і те, що рішення завдань по формуванню сучасної правової культури у громадян перехідного суспільства залежить не тільки від держави, але і від зусиль всієї громадськості, кожного громадянина країни.

Висновки. Таким чином, розглядаючи перспективи правового виховання в сучасній Україні, необхідно виділити наступні напрямки правовиховної діяльності: створення обґрунтованої державної правової політики, а на її основі концепції правового виховання населення; створення багатоступеневої системи правової освіти в країні; підвищення загальної моральності громадян; популяризація правових знань (зокрема через засоби масової інформації); пробудження інтересу у населення до правових знань і

підвищення їх доступності; застосування методів реклами і «public relations»; розвиток сімейного правового виховання тощо.

Список використаної літератури

1. Гетьман А. П. Основні завдання та напрямки оптимізації правового виховання в сучасній Україні / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Харків, 2010. – Вип. 3. – С. 86–96.

2. Данильян О. Г. Основи організації та управління правом вихованням / О. Г. Данильян // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Харків, 2010. – Вип. 4. – С. 3–13.

3. Можейко М. А. Социализация / М. А. Можейко // Новейший философский словарь. – 2-е изд. – Минск, 2001. – С. 964.

4. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / за заг. ред.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, О. Г. Данильян. – 2-ге вид. переробл. і допов. – Харків : Право, 2013. – 440 с.

***Аннотация.** В статье рассматривается правовое воспитание как сложная система, а также особенности правового воспитания в переходном обществе. Обосновываются основные задачи и направления оптимизации правового воспитания в современной Украине. Делается вывод, что в сфере правового воспитания наиболее актуальными являются следующие задачи: создание обоснованной государственной правовой политики, создание многоступенчатой системы правового воспитания и образования, повышение общей нравственности граждан, популяризация правовых знаний и др.*

***Ключевые слова:** правовое воспитание, правовая социализация, правовое обучение, правовая культура, правовое сознание, нравственность.*

***Summary.** In the article legal education is examined as a complex system, and also the features of legal education, in transitional society are examined. Basic tasks and directions to optimization of legal education are in modern Ukraine grounded. The conclusion is made, that in the field of legal education the*

most actual are the followings tasks: the creation of the grounded public legal policy, creation of the multi-staged system of legal education, increasing of general morality of citizens and popularization of legal knowledg etc.

Keywords: *legal education, legal socialization, legal teaching, legal culture, legal consciousness, morality.*